

Balázs Géza: *Az álom nyelve. Álomesemény, álomemlék, álomelbeszélés, álomértelmezés.* Budapest, Inter Nonprofit Kft., 2017, 192 oldal

„A kéziratot elolvastam, a borítóra szánt gondolatot megálmodtam: Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, a magyar nyelvstratégia kidolgozója. Legújabb műve többéves kutatómunkájának összegzése, egyfajta szemiotikai álmoskönyv” – írja Pusztay János. Jómagam már a frissen megjelent könyvet olvastam el, és első benyomásaimat tárom az olvasó elé (azért az elsőket, mert ez a tanulmány többszöri elolvasást, sőt gyakori forgatást érdemel).

A könyv két részből áll. Első része az „Elméletek, gondolatok, kutatások” címet viseli, és a szakirodalommal zárul. Második része álmnaplót, álmjegyzeteket tartalmaz, kollégák, egyetemisták feljegyzéseit és részleteket magának a szerzőnek az álmnaplójából.

„A könyv arról szól, hogy miként szerveződnek az álmok, álmotívumok, hogyan öltenek nyelvi formát, miként gondolkodnak az emberek az álmaikról, milyen az álmokkal kapcsolatos beszédmód. Ez a könyv alapvetően antropológiai nyelvészeti megközelítésű (szemléletű, módszerű), ami azt jelenti, hogy elsősorban azt vizsgálja, hogy az emberek miként gondolkodnak, vélekednek, hogyan beszélnek az álomról, s hogy ezek mit jelentenek általában az ember, az adott közösség vagy az egyén számára” – írja előzetes megjegyzéseiben a szerző. Ez a gazdag tartalom tíz fejezetre van elosztva.

Az álmokutatás áttekintésével foglalkozik az első fejezet (11–25). Az álmok problematikája a kezdetektől felbukkan a mitológiákban, a vallásokban, az eposzokban, a folklórban; nagy téma az irodalomban. Az álmok iránti tudományos érdeklődést a pszichológia keltette fel, elsősorban Freud és Jung munkássága; és jelenleg számos diszciplína foglalkozik az álmokutatással, közöttük újabban a nyelvtudomány és a hálózattudomány is.

Mi az álm? A második fejezet (27–31) élén a következő meghatározás áll: „Tehát az álm gondolatok, képek, érzések, hangok összessége, mely alvás közben az agyműködés eredménye. Az álm a tudatos gondolkodás feltűnő kontrasztja (illogikus), nem a közlés eszköze, ám az emberiség a kezdetektől fogva jelentőséget és jelentést tulajdonít neki” (27). Ezt a rövid összegezést még egyéb jellemzőkkel lehet kiegészíteni: az álm tudatalatti működés, sőt a kollektív tudatalatti bizonyítéka; szimbólumokat hordoz; a memória működése; stb. Sokféleképpen ítélik meg, olykor ellentétesen: némelyek szerint fontos jelenség, mások szerint lényegtelen játék. Ezért is kihívás az álmommal foglalkozni.

Az álmom és a nyelv kapcsolatával foglalkozik a harmadik, középponti fejezet (33–61). Négy fogalom tisztázásával kezdődik, ezek: álomesemény, álmemlék, álmalombeszélés (a saját álmom megfogalmazása), álmotívum (az álomban jelentkező kép, jelenség). Izgalmas kérdések és kutatási területek követik egymást: milyen kapcsolat van a gondolkodásunk és az álmaink között; hogy jönnek létre álmemlékeink, és hogy érzékeljük őket; miről szólnak álmaink; van-e kollektív álmodás; mit jelentenek az álmok; milyen kapcsolatok, milyen metaforák keletkeznek álmainkban; milyen struktúrák és milyen alakzatok jönnek létre; milyen téri és időbeli szerveződés keletkezik álmainkban; milyen aktuális események jelennek meg, hogyan „viselkedünk” álmainkban? A kérdésekhez csatlakozó kifejtések érdekesek, különösen az álmok tematikájáról, az álmotípusokról és az álmokatalógusról szóló rész, valamint az univerzális, kollektív álmok és az álmok jelentése, értelmezése, vagyis az álmjelentéstan. Álmunkban megjelennek a trópusok és a figurák is. Az álmom és a metaforálás kapcsolata különösen érdekes: már Freud is felhívta a figyelmet „az álmom hasonlat, példázat, metafora vagy szimbólum jellegére” (54), az álmokutatók sokat foglalkoznak az álmok tropikus értelmével. Az álomban sajátos a tér és az idő szerveződése, az álomban nincsen lineáris idő, csak „örök jelen”.

A negyedik fejezet témája az álmom frazeológiája (63–70). Gazdag anyagot, sok kifejezést, szólást közöl itt a szerző, azt igazolva, hogy a „frazeológiában kódolt, megőrzött népi (naív) tudás az álomról fontos megfigyeléseket, megállapításokat és természetesen hiedelmeket (tévhitet, babonát) tartalmaz” (70).

A bennünk élő álomvilág a témája az ötödik fejezetnek, pontosabban az álomalakzatok (73–80). A gondolkodásunkban meglévő, gondolkodásunkban gyökerező retorikai-stilisztikai alakzatok megjelennek álmainkban is. A szerző kigyűjtötte Freud és Jung munkáiból az álomalakzatokat, és kiegészítette őket saját példáival. Ilyenek a kihagyások, a sűrítések, kicsinyítések és a nagyítások, a felcserélések, ismétlések, keretes ismétlések stb. Mindezzel azt bizonyítja a szerző, hogy a „gondolkodás, az álmodás (álomlátás) és a nyelv között strukturális kapcsolat van” (80).

Az álmom szemiotikájáról szóló hatodik fejezet (83–91) az érzékeléssel, a színnel foglalkozik, tudniillik az emberek beszámolnak fekete-fehér, szürke, elmosódott, szintelen és színes álmokról. Ezen állítást számos beszámoló támogatja meg, látó és vak emberektől egyaránt.

A hetedik fejezet az Álomok és hálózatok címet viseli (93–101), és három témával foglalkozik: az álmom időszerkezetével, az álmemlékek periodicitásával és az álomszerveződéssel. Az álomszerveződés hálózatutatósi szempontból érdekes, vannak ugyanis benne csomópontok

és elemszámok. A csomópontok az állandó (visszatérő, folytatódó), a kollektív álmok. Az elemszámok pedig az egyéni álmok. Viszonyukról nem tudunk sokat. Ebben a fejezetben számos problémafelvetés olvasható.

A nyolcadik fejezet (103–13) a velünk élő álommotívumok érdekesítő felsorolása néprajzi (magyar, román, roma) gyűjtések alapján, az álmokat és hozzájuk kapcsolódó magyarázatokat tartalmazza. Az adatközlést táblázatok foglalják össze, amelyek a negatív és a pozitív kicsengésű álommagyarázatokat tartalmazzák.

Az álmok jelentősége a kilencedik fejezet témája (115–7). Összegezése: „Föltehetőleg az álom nem pusztán »agyi játék«, hanem jelek mutatnak rá, hogy szerepe van az információfeldolgozásban, a kreativitásban, az éntudat, a személyiség folyamatos újraalkotásában. Lehet egyfajta mentális játszótér, valóságsszimulációs terep. S talán valamiféle köldökzsinór, titokzatos kapcsolat különféle világok között” (117).

A tizedik fejezet a könyv tartalmának összefoglalása (119–22), lezárásaként a szerző tudományos megállapításainak tézisszerű felsorolásával. A tézisek (erősen rövidítve) a következők: valamennyi érzékelési terület kapcsolatba hozható az álmodással; az álomesemények feltehetően a rövid távú memóriával vannak kapcsolatban; az álmok frazeológiája a naiv népi tudást tükrözi; az univerzális álmok kapcsolatba hozhatók a „velünk születettség” gondolatával; az univerzális álmok regressziók lehetnek korábbi evolúciós korszakokra; az álmokban felbukkanó motívumok kulturális hatásokat mutatnak; az álmok színvilága kapcsolatban van az élményekkel; az álomban előforduló térbeli események eloszlása skálafüggetlen eloszlást mutat; az emberi alvás és az álomperiódus megoszlása is skálafüggetlen; az álmok szerveződése analógiát mutat a gondolatok szerveződésével, az álomban is felbukkannak azok az alakzatok, amelyek gondolatainkban is jelentkeznek.

Egy megjegyzést és egy javaslatot tennék. Ezt olvassuk a 73. oldalon: „A klasszikus retorika és a neoretorika által meghatározott négy fő alapalakzat a következő: adjekció (hozzáadás), detrakció (csökkentés [szerintem inkább: elvétel]), immutáció (helyettesítés), transzmutáció (átalakítás). Ezek az alakzatok (voltaképpen gondolatalakzatok) kimutathatók a nyelvben [...] az álomban is felbukkannak.” Megjelennek az álomban, ez igaz, és érdekes felfedezés. Ám ezek nem alapalakzatok, hanem átalakítási műveletek; nem alakzatok, hanem alakzatképző eljárások. Quintilianus határozta meg őket (*Szónoklattan* 1, 5, 6; 1, 5, 38), és a *quadripartita ratio*, azaz négyes műveleti eljárás terminussal említi a szakirodalom (Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik*, 1960, 462. §; bővebben l. a *Retorikai lexikon*, 1910, Kalligram, *négyes változtatási eljárás* szócikkében).

Javaslatom az álom meghatározásához kapcsolódik, amelyet könyve elején is, végén is megfogalmaz Balázs Géza. „Az álom alvás közben agyi működés eredménye: gondolatok, képek, érzések, hangok összessége. Az álom a tudatos gondolkodás feltűnő kontrasztja (illogikus), nem a közlés eszköze” (119). Szerintem a közlés eszköze. Nemcsak interperszonális, hanem intraperszonális kommunikáció is létezik. Nemcsak partnerünknek vagy partnereinknek közlünk valamit, hanem önmagunknak is. Erre Chaïm Perelman hívja fel a figyelmet, mégpedig *retorika birodalma* című könyvének a hallgatóságról szóló fejezetében. Az eredeti francia nyelvű könyv 1977-ben jelent meg, az 1982-es angol fordításból idézek: „A speech must be heard, as a book must be read, in order to have any effect. Even in private deliberation, where the person who advances reasons and the one who receives them are the same, the meeting of mind is indispensable. Certain maxims flow from this: »Don't listen to the devil in you,« or »Laugh at the dark question«” (*The Realm of Rhetoric*, 1982: 10). Az álom pedig közül az álmodónak valamit, felfogható intraperszonális kommunikációnak. (L. bővebben a *Self-Deliberating* fejezetcím alatt, *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*, 1969: 40–5.) Balázs Géza említi könyve elején, hogy egy nyelvészeti folyóirat lektora azzal utasította el egy, az álomról szóló cikke publikálását, hogy az álom nem a közlés eszköze; ha pedig nem a közlés eszköze, akkor a nyelvészet számára érdektelen. Nyilván úgy gondolta, hogy a nyelv interperszonális közlés, ezért az álomról szóló írás nem közlésről, tehát nem nyelvi dologról szól. Igen ám, de a közlésnek van egy modern felfogása, amelybe nemcsak az interperszonális, hanem az intraperszonális közlés is beletartozik. Nagyon is jogos az álom nyelvével foglalkozni, mert igenis közlés. Az intraperszonális közlés ismeretében javítanám az álom definíció át.

Annak idején Benkő Loránd professzor úr mondta, hogy minden összegező mű nemcsak lezárás, hanem kezdet is egyben, mivel gondolatokat ébreszt. Egyesek továbbszövik gondolatmenetét, maga a szerző is egészen bizonyosan; mások esetleg vitatkoznak vele, a szerző is korrigálhatja

megállapításait. Különösen érvényes ez az új felvetéseket tartalmazó munkákra, és az álom nyelvészetéről szóló könyv ilyen. *Az álom nyelve* nemcsak érdekes, új mondanivalót tartalmazó alkotás, hanem nagyon szép kiállítású könyv, szövegét Moritz Livia izgalmas, színes álmokképei illusztrálják. Mindenképpen gazdagítja „a nyelvészet birodalmát”.

Adamikné Jászó Anna

professor emeritus
ELTE BTK